

دانشنامه جهان اسلام ت

تکثیر - تیه

(۸)

زیر نظر
علاءعلی حداد عادل

معاون علمی
حسن طارمی راد

تهران ۱۳۸۳

شایسته است که قبل از ورود به حکمة الاشراق کتاب تلویحات را مطالعه کند. همچنین وی (همان، ج ۱، ص ۱۲۴) کتاب دیگر خود، *المقاومات*، را لوحاتی بر تلویحات دانسته که نشان‌دهنده اهمیت تلویحات است.

با وجود تصریح سهروردی و با اینکه برخی محققان (از جمله نصر، ص ۵۳۱؛ سهروردی، ۱۳۸۰ش، مقدمه سیدموسوی، ص ۵) تلویحات را اثری در اصول و قواعد فلسفه مشائیان دانسته‌اند، آرای در آن مطرح شده که از مختصات حکمت اشراقی سهروردی است؛ از جمله، نبودن برهان بر حصر مقولات در ذه مقوله (۱۳۵۵ش، ج ۱، ص ۱۲) و تقدم علم حضوری بر علم حصولی و اصالت آن در شناخت (همان، ج ۱، ص ۷۰-۷۱).

تلویحات مشتمل بر سه بخش است: علم اول (منطق)، علم ثانی (طبیعی)، و علم ثالث (الایات).

بخش منطق دارای شش مرصد و سی‌وهشت تلویح و سه مطلع و دو فصل و سه ضابط است. ظاهراً بخش منطق مطابق تبویب و عنوان‌بندی معمول کتابهای منطقی نیست. یکی از منابع سهروردی در تألیف این بخش، *البصائر التصیریة* زین‌الدین عمر بن سهلان ساوی بوده، زیرا تعریف و توصیف برخی اصطلاحات منطقی و عناوین و محتوای بعضی مباحث این بخش، شبیه *بصائر التصیریة* است (برای نمونه ← سهروردی، ۱۳۳۴ش، ص ۵، ۸۰، ۸۲؛ قس ابن‌سهلان ساوی، ص ۳۵، ۲۶۱، ۲۶۷). بخش منطق *تلویحات* با بخش منطق حکمة الاشراق تفاوتی دارد؛ مثلاً، در منطق *التلویحات* (ص ۲) منطق «علم» دانسته شده، اما در حکمة الاشراق (سهروردی، ۱۳۵۵ش، ج ۲، ص ۱۳) از منطق با عنوان «آلت» یاد شده است. در منطق *التلویحات* (ص ۳) از دلالت مطابقه و تضمن و التزام نام برده شده، اما در منطق حکمة الاشراق (سهروردی، ۱۳۵۵ش، ج ۲، ص ۱۴) آن سه دلالت بترتیب دلالت قصد و حیظه و تطفل نامیده شده است.

بخش طبیعیات *تلویحات* مشتمل بر چهار مرصد و شش مورد و بیست‌ودو تلویح است که هر یک از مرصدهای چهارگانه به یکی از مسائل مهم طبیعیات اختصاص دارد، بدین‌قرار: مرصد اول درباره حقیقت جسم و احوال و خواص آن، جهت، مکان، حرکت، زمان و احوال و لوازم آنها؛ مرصد دوم درباره اجسام بسیط و اقسام آنها و طبقات گوناگون عناصر؛ مرصد سوم درباره مزاج، ترکیب، آثار علوی و معادن؛ مرصد چهارم، که مهمترین قسمت طبیعیات است، درباره نفوس نباتی و حیوانی و انسانی، و قوا و حالات آنها. سهروردی در ادامه بحث نفس انسانی کوشیده است که تجرد نفس را اثبات کند.

بخش سوم، حاوی یک مقدمه، چهار مورد، یک مرصد و

جرجانی، کتاب *التعریفات*، چاپ ابراهیم ایاری، بیروت ۱۴۰۵/۱۹۸۵؛ شمس‌الدین محمد حافظ، *دیوان*، چاپ پرویز نائل خانتری، تهران ۱۳۶۲ش؛ بدیل‌بن علی خانانی، *دیوان*، چاپ ضیاء‌الدین سجادی، تهران ۱۳۶۸ش؛ محمدبن عبدالرحمان خطیب فزونی، *الایضاح فی علوم البلاغة: المعانی و البیان و البدیع*، بیروت: دارالجلیل [بی‌نا]؛ محمدبن احمد دقفی، *دیوان*، چاپ محمدجواد شریعت، تهران ۱۳۶۸ش؛ محمدبن عمر رادویانی، *ترجمان البلاغة*، چاپ احمد آتش، استانبول ۱۹۴۹، چاپ انست تهران ۱۳۶۲ش؛ مصلح‌بن عبدالله سعدی، *متن کامل دیوان شیخ اجل سعدی شیرازی*، چاپ مظاهر مصفا، تهران ۱۳۴۰ش؛ مجدودبن آدم سنابی، *دیوان*، چاپ مدرس‌رضوی، تهران [؟۱۳۵۴ش]؛ احمد شاملو، *در جدال با خاموشی: منتخب چهارده دفتر شعر*، تهران ۱۳۷۶ش؛ محمدبن فیس شمس فیس، *کتاب المعجم فی معاییر اشعار المعجم*، تصحیح محمدبن عبدالوهاب فزونی، چاپ مدرس‌رضوی، تهران [۱۳۳۸ش]؛ سیردس شمس، *فرهنگ تلمیحات*، تهران ۱۳۶۶ش؛ همو، *نگاهی تازه به بدیع*، تهران ۱۳۷۸ش؛ محمدبن ابراهیم عطار، *دیوان*، چاپ تقی نفعلی، تهران ۱۳۶۲ش؛ همو، *منطق الطیر: مقامات الطیور*، چاپ صادق گوهرین، تهران ۱۳۴۸ش؛ حسن‌بن احمد عنصری، *دیوان*، چاپ محمد دبیرسیاقی، تهران ۱۳۶۳ش؛ علی‌بن جولوغ فرخی سبانی، *دیوان*، چاپ محمد دبیرسیاقی، تهران ۱۳۷۱ش؛ حسین‌بن علی کاشفی، *بدایع الافکار فی صنایع الاشعار*، چاپ میرجلال‌الدین کزازی، تهران ۱۳۶۹ش؛ سیاوش کسرابی، *خون سیاوش*، تهران ۱۳۴۱ش؛ محمدهادی‌بن محمدصالح مازندرانی، *انوار البلاغة: در فنون معانی، بیان و بدیع*، چاپ محمدعلی غلامی‌نژاد، تهران ۱۳۷۶ش؛ مسعود سعدسلیمان، *دیوان*، چاپ غلامرضا رشیدی‌یاسمی، تهران ۱۳۶۲ش؛ احمدبن فوس منوچهری، *دیوان*، چاپ محمد دبیرسیاقی، تهران ۱۳۴۷ش؛ جلال‌الدین محمدبن محمد مولوی، *کلیات شمس*، یا، *دیوان کبیر*، چاپ بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران ۱۳۵۵ش؛ همو، *مثنوی معنوی*، تصحیح رینولد ا. نیگلسون، چاپ نصرالله پورجوادی، تهران ۱۳۶۳ش؛ ناصرخسر، *دیوان*، چاپ مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران [؟۱۳۶۵ش]؛ سعید نفیسی، *محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی*، تهران ۱۳۳۶ش؛ احمد هاشمی، *جواهر البلاغة فی المعانی و البیان و البدیع*، مصر ۱۳۵۸، چاپ انست نم ۱۳۶۹ش؛ رضاقلی‌بن محمدهادی هدایت، *مجمع الفصحاح*، چاپ مظاهر مصفا، تهران ۱۳۳۶-۱۳۴۰ش.

/ کامل احمد نژاد /

التلویحات اللوحیة و العرشیة، از کتابهای فلسفی و

مهم شهاب‌الدین ابوالفوح یحیی‌بن حبش سهروردی، به عربی. سهروردی (۱۳۵۵ش، ج ۱، ص ۲، ج ۲، ص ۱۰)، به نوشته خودش، در این کتاب اندیشه‌های مشائیان و چکیده اصول و قواعد فلسفه ارسطو را تبیین و تنقیح کرده است. به عقیده سهروردی (همان، ج ۱، ص ۱۹۴)، هرکس که در علوم بحشی مهارت پیدا نکند، نمی‌تواند حکمة الاشراق را بخواند، پس

شده‌اند. بخش منطق را علی اکبر فیاض با عنوان *منطق التلوینات* در ۱۳۳۴ ش بخش طبیعیات را سیدحسین سیدموسوی با عنوان *بخش طبیعیات از کتاب تلوینات* در ۱۳۸۰ ش و بخش الاهیات را نیز هانری کورین در جلد اول مجموعه مصنفات شیخ اشراق در ۱۳۵۵ ش در تهران تصحیح و چاپ کردند.

منابع: آقابزرگ طهرانی؛ ابن ابی‌اصیبه، کتاب *عیون الانباء فی طبقات الاطباء*، چاپ امرؤالقیس بن طحان [آوگوست مولر]، کونیگسبرگ و قاهره ۱۲۹۹/۱۸۸۲، چاپ انست انگلستان ۱۹۷۲؛ ابن خلکان؛ ابن سهلان ساوی، *البصائر التصیریة فی علم المنطق*، بهامشه تعلیقات و شرح محمد عبده، چاپ رفیق‌المجم، بیروت ۱۹۹۳؛ زرکلی؛ بحیی بن حبش سهروردی، *بخش طبیعیات از کتاب تلوینات*، چاپ حسین سیدموسوی، تهران ۱۳۸۰ ش؛ همو، *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*، چاپ هانری کورین، تهران ۱۳۵۵ ش؛ همو، *منطق التلوینات*، چاپ علی‌اکبر فیاض، تهران ۱۳۳۴ ش؛ محمدبن محمود شهرزوری، شرح *حکمة الاشراق*، چاپ حسین ضیائی تربتی، تهران ۱۳۷۲ ش؛ همو، *نزهة الارواح و روضة الافراح فی تاریخ حکماء و الفلاسفة*، چاپ خورشید احمد، حیدرآباد دکن ۱۳۹۶/۱۹۷۶؛ حسین نصر، «شهاب‌الدین سهروردی مفقود»، ترجمه رضا ناظمی، در *تاریخ فلسفه در اسلام*، به کوشش میان محمدشرف، ج ۱، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۴۲ ش؛ Carl Brockelman, *Geschichte der arabischen Literatur*, Leiden 1943-1949; Louis Massignon, *Recueil de textes inédits: concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, Paris 1929; Helmut Ritter, "Philologika IX: die vier Suhrawardī, Ihre Werke in stambuler Handschriften", *Der Islam*, vol. 24 (1937).

/ سیدحسین ضیائی /

تلوین و تمکین، از اصطلاحات عرفانی. تلوین در لغت

به معنای رنگ کردن، رنگدار و گوناگون کردن، از حالی به حالی گشتن، تغییر پذیرفتن و دگرگونی در حالات مختلف است و تمکین در لغت به معنای جای گرفتن، جای دادن، پابرجا کردن و توانا گردانیدن است (بیهقی، ج ۲، ص ۵۸۴، ۶۰۵؛ ابن منظور، ذیل «لون»؛ صفی‌پوری، ذیل «ل و ن»، «مک ن»). این اصطلاحات گاهی به صورت تلوّن و تمکّن نیز به کار رفته است و در این وجه، همان معنای از آنها مراد شده است (برای مثال: ابونصر سراج، ص ۳۶۶؛ انصاری، ص ۱۸۹-۱۹۰؛ تلمسانی، ج ۲، ص ۵۰۳-۵۰۵؛ عبدالرزاق کاشی، ۱۳۷۹ ش، ص ۱۸۲). در بیشتر متون عرفانی، تلوین عبارت است از دگرگونی بنده در احوالش و از حالی به حالی گشتن او و نیز تحول قلب میان کشف و احتجاب حق که در نتیجه غیبت و ظهور صفات نفس بر سالک عارض می‌شود. اما تمکین به معنای زوال صفات نفس و «اقامت محققان در محل کمال و درجت

چهارده تلوین است. این بخش با تقسیم حکمت به نظری و عملی آغاز شده و در مراحل بعدی بیشتر به صورت پرسش و پاسخهای فلسفی است. در خلال این پرسش و پاسخها، مسائل گوناگون فلسفی مطرح شده و گاه اقوال ابن سینا نقل و بررسی گردیده است (مثلاً سهروردی، ۱۳۵۵ ش، ج ۱، ص ۱۰، ۳۴، ۶۹). سهروردی در این بخش آنچه را که بعدها در کتابهای فلسفی با عنوان «الاهیات بالمعنی الأخص» معروف شد، در قالب برخی موضوعات و مباحث مربوط به واجب‌الوجود مطرح کرده که نمونه آن بحث قاعده الواحد است (همان، ج ۱، ص ۵۰). احتمالاً مهمترین اصل شناخت‌شناسی حکمت اشراقی در این بخش تلوینات آمده است. به نظر سهروردی، ادراک نفس از شیء یا ادراک مدرک از مدّزک به علت اتحاد نفس با عقل فعال نیست؛ زیرا دو شیء به یک شیء تبدیل نمی‌گردد، مگر به صورت آمیختگی و اتصال یا ترکیب مجموعی که اینها صرفاً از خواص اجسام‌اند (همان، ج ۱، ص ۶۷). بنابراین، مسئله اکتساب مبانی علم از طریق اتحاد، با اشکالات منطقی و طبیعی و مابعدالطبیعی مواجه است. اما راه حل مشکل شناخت را سهروردی در این بخش به اختصار بیان کرده که عبارت است از شناخت مدرک از مدّزک به علت پیدایی اضافه (نسبت) اشراقی در هنگام تلاقی موضوع مدرک با مدّزک، و این به‌طور کلی مبین علم حضوری است که اشکال وارد بر نظریه مشائی اتحاد نفس با عقل فعال را برطرف می‌کند (همان، ج ۱، ص ۶۹-۷۱). گفتنی است که سهروردی در جایی از این بخش (ج ۱، ص ۱۲) طرح مقولات را از شخصی فیثاغوری به نام آرخوطس دانسته است نه از ارسطو.

از تلوینات در منابع قدیم (ابن ابی‌اصیبه، ج ۲، ص ۱۷۰؛ ابن خلکان، ج ۶، ص ۲۷۰؛ شهرزوری، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۱۲۸) و نیز در آثار متأخران (بروکلمان، ج ۱، ص ۵۶۵؛ ماسینیون، ص ۱۱۱-۱۱۳؛ ریتر، ص ۲۷۲؛ سهروردی، ۱۳۵۵ ش، ج ۱، مقدمه کورین، ص VII) به عنوان اثری مهم از سهروردی یاد شده است.

بر تلوینات سه شرح نوشته شده است: *التفیحات فی شرح التلوینات* از شمس‌الدین محمدبن محمود شهرزوری (سهروردی، ج ۱، مقدمه کورین، ص LXXIII-LXII)؛ *التفیحات فی شرح التلوینات* نوشته سعدبن منصوربن کّمونه، که آن را حسین ضیائی و احمد الوشاح در ۱۳۸۱ ش / ۲۰۰۲ در کالیفرنیا چاپ کرده‌اند (سهروردی، ۱۳۷۲ ش، پیشگفتار ضیائی تربتی، ص ۱۹؛ سهروردی، ج ۱، مقدمه کورین، ص LXXIII-LXII)؛ *حل المشکلات من کتاب التلوینات* از علامه حلی (آقابزرگ طهرانی، ج ۷، ص ۷۴).

بخشهای سه‌گانه تلوینات به‌طور جداگانه تصحیح و چاپ